

ԼՐԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԲԱՐԿԵՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՆԱՆՅԱՆ

ԴՈԳՄԱՆ ԵՎ ՆՐԱ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Դոգմատիկ աստվածաբանությունը ընդհանուր աստվածաբանության համակարգում առանցքային տեղ է զբաղում և քրիստոնեական աստվածաբանության համար նույն դերն է կատարում, ինչ սիրտը մարդկային մարմնի համար: Սա է թերևս այն հիմնական պատճառը, որով բացատրվում է աստվածաբանների մնայուն ուշադրությունը այս առարկայի նկատմամբ:

Ինչևէ, յուրաքանչյուր դավանաբանական ձեռնարկ, նախքան իր բուն նյութին անցնելը¹, պարտադիր կերպով անդրադառնում է «դոգմա» և կամ «դոգմատիկ հայտարարություն» կոչվող հասկացություններին: Առանց դրանց իմաստի հստակեց-

¹ Դոգմատիկ աստվածաբանության ուսումնասիրության հիմնական առարկաներն են.

ա. Աստվածաբանական եպիստեմոլոգիա	(Theological epistemology)
բ. Աստծո Վարդապետություն	(Doctrine of God)
գ. Արարչության Վարդապետություն	(Doctrine of creation)
դ. Աստվածաբանական մարդաբանություն	(Theological anthropology)
ե. Քրիստոսաբանություն և փրկչաբանություն	(Christology and soteriology)
զ. Մարեմաբանություն	(Mariology)
է. Հոգիաբանություն	(Pneumatology)
ը. Եկեղեցաբանություն	(Ecclesiology)
թ. Խորհուրդների վարդապետություն	(Sacramental doctrine)
ծ. Ծնորդի վարդապետություն	(Doctrine of grace)
ժա. Վախճանաբանություն	(Eschatology)

ման հնարավոր չէ խորամուխ լինել դավանաբանական աստվածաբանության ու լորտ, որն աչքի է ընկնում իր բացառիկ ճշգրտությամբ: Միևնույն ժամանակ հնարավոր չէ քննության ենթարկել այս բնագավառին վերաբերող որևէ խնդիր այնքան ժամանակ, քանի դեռ գիտական ուսումնասիրման հիմնական «գործիքը» հստակեցված և կանոնակարգված չէ:

Հակառակ որ արդի աստվածաբանության մեջ «դոգմա» հասկացությունը, իբրև դավանաբանական աստվածաբանության հիմնական եզր, իր հաստատուն տեղն է գրավում և լիակատար շրջանառության մեջ է այս բնագավառի գրականության մեջ: Հայերենում այն ոչ միայն չի օգտագործվում, այլև բացակայում են այս նյութի հետ առնչվող ուսումնասիրությունները:

Ինչո՞ւ հայ աստվածաբանական ավանդությունը չորդեզրեց այս եզրը: Ինչո՞վ է պայմանավորված նման երևույթը:

Մեզ հուզող հարցի պատասխանը փորձեցինք գտնել Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի մոտ: Այս մասին նա խոսում է իր «Հայոց Եկեղեցին» արժեքավոր աշխատության մեջ:

Ինչպես հայտնի է, Օրմանյան Պատրիարքը հիշյալ գործը նախապես գրել է ֆրանսերեն²: Այս, իբրև ինչպե՞ս անդրադարձ ընթերցասեր հասարակայնության մեջ և հատկապես գիտնականների շրջանակներում մոր գրքի վերաբերյալ առաջացած հետաքրքրության, Պատրիարքն անձամբ ձեռնամուխ է լինում վերջինիս հայերեն թարգմանությանը:

Համեմատության մեջ դնելով նույն աշխատության ֆրանսերեն, հայերեն և անգլերեն թարգմանությունները՝ ականատես ենք լինում հետևյալ պատկերի.

«L'ÉGLISE ARMÉNIENNE» ³	«ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ» ⁴	«THE CHURCH OF ARMENIA» ⁵
• Les principes des Dogmes	• Դաւանական սկզբունքներ	• The principles of dogmas

² Առաջին անգամ «Հայոց Եկեղեցին» ֆրանսերենով հրատարակվել է 1910-ին, ապա նույն լեզվով վերահրատարակվել 1954-ին: Անգլերենով առաջին անգամ հրատարակվել է 1912-ին, վերահրատարակվել է 1955-ին: Բ. Ռումոտի թարգմանությամբ 1913-ին առաջին անգամ թարգմանվում է ռուսերեն: Հայերենով հրատարակվել է 1911, 1912, 1913, 1947, 1952 թվականներին: Հայերենով այս գործն ունեցել է այլ հրատարակություններ ևս: Քրիստոնեությունը Հայաստանում իբրև պետական կրոն հռչակված 1700-ամյակի կապակցությամբ նախատեսվում է «Հայոց Եկեղեցին» աշխատության հունարեն և արաբերեն թարգմանությունները:

³ «L'Église Arménienne», Malachia Ormanian, Deuxième Édition, Antélias-Liban, 1954.

⁴ «Հայոց Եկեղեցին» (այսուհետև՝ ՀԵ), Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Կոստանդնուպոլիս, 1911 թ.:

⁵ «The Church of Armenia», Malachia Ormanian, translated from the French edition by G. Marcar Gregory, Edited by the Right Rev. Terenig Poladian S.T.M., Ph.D., London, 1955.

• Le dogme	• Դաւանութիւն	• Dogma
• Des dogmes	• Դաւանական հաւատալիքներ	• Dogmas
• Des dogmes	• Հաւատոյ դաւանութիւններ	• Dogmas
• Le dogme	• Հաւատալիք	• Dogma
• Des dogmes	• Դաւանական եւ պարտաւորիչ հաւա- տալիքներ	• Dogmas
• Des dogmes	• Դաւանական գաղտնիքներ եւ ան- թափանցելի հաւա- տալիքներ	• Dogmas
• Les dogmes	• Դաւանական կէ- տեր	• Dogmas
• Le dogme	• Դաւանական վճիռ	• Dogma
• Les dogmes	• Էական դաւանու- թիւններ	• Dogmas

Ստացվում է այնպես, որ մենք ստիպված ենք օգտագործել թվով շուրջ 10 տարբեր բառեր և բառակապակցություններ՝ արտահայտելու համար մեկ հասկացության՝ դոգմայի իմաստը: Այն դեպքում, երբ չկա կանոնակարգված և որոշակի մոտեցում այս խնդրի նկատմամբ, բնականաբար սպասելի են թերըմբռնումներն ու սխալմունքները: Պատկերացրեք, եթե վերոհիշյալ արտահայտությունների կողքին օգտագործեինք մահ հետևյալները.

• Էական սկզբունքներ	• Des points essentiels
• Դաւանական գաղտնիքներ	• Des mystères
• Հիմնական հաւատալիքներ	• Les vérités essentielles
• Դաւանական կէտ կամ հաւատալիք	• Fait dogmatique
• Ժողովական և դաւանական որոշու- մի մը առարկայ	• Cet objet

Այս դեպքում կատարյալ խառնաշփոթ կստեղծվի, քանի որ ըստ էության հնարավոր չի լինի հասկանալ, թե կոնկրետ համատեքստում հեղինակն ինչի մասին է խոսում: Անթույլատրելի է, որ դավանաբանական աստվածաբանության մեջ մեկ հասկացությունը հանդես գա 10 տարբերակով: Սա խոսում է տվյալ աստվածաբանական ավանդության՝ եզրաբանական անմշակության և համակարգման անկատարության մասին:

Սրանով է պայմանավորված մասնաձևի իրողությունը, որ Օրմանյան Պատրիարքի գրքի հայերեն թարգմանության տիտղոսաթերթում գրված է. «Նախապես գաղղիերեն հրատարակեց եւ այժմ հայերենի վերածեց Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան»: Ուշագրավ է, որ հեղինակն այստեղ գործածում է վերածել բառը՝ թարգմանել բառի փոխարեն: Ներածական մասում տրվում է մասնավորապես բացատրությունը. «Գաղղիերեն հայերեն վերածել ըսի մակագրին մեջ, եւ ոչ թարգմանել, վասնզի ստիպուած էի բացատրութեանց ոճը ոչեւս օտարելու ուղղուած ձեւերով պահել: Երբեմն ալ պէտք էր մերայնոց մուգ ծանօթ կէտերը աւելի յստակ կերպով պարզաբանել: Ասկէ զատ երոպական լեզուներ շատ մը ճշտաբանութիւններ ունին, որոնց համապատասխանը հայերենի մէջ վճռուած չէ, եւ պէտք կ'ըլլայ դարձուածներով բացատրել»⁶:

Փաստորեն, Օրմանյանը մուկապես գտնում է, որ այդ անհրաժեշտ ճշտաբանությունները մենք չունենք:

Թե՛ հունարեն, և թե՛ լատիներեն Նոր Կտակարանները պահպանել են *dogma* բառը և այն փոխանցել դավանաբանական աստվածաբանությանը, մինչդեռ հայերենում մենք այն թարգմանել ենք «հրաման» բառով:

Ամշուշտ, կարելի է առարկել՝ ասելով, որ հայերենում առկա են բառեր: Օրինակ՝ «դաւանութիւն» կամ «դաւանանք», որոնք կարող են օգտագործվել *դոգմա* բառի իմաստով: Սակայն դա այդպես չէ, որովհետև «դաւանութիւն»-ը կամ «դաւանանք»-ը ավելի շատ *դոգմատիկա*-ին են համարժեք, քան թե վերջինիս միավոր՝ *դոգման*-ին: Բացի այդ, լեզվաբանության մեջ գոյություն ունեն *causa finalis* և *causa efficiens* կոչվող իրողությունները: Այսպես.

<i>causa finalis</i>	մարդկություն	դաւանութիւն
<i>causa efficiens</i>	մարդիկ	դաւանանք

Այնհայտ է, որ երկու բառերը բացի նրանից, որ ուրիշ իմաստ ունեն, մասնաձևի են և շատ ընդհանուր, հետևաբար մուկիսկ եթե ընդունենք, որ դրանք այդ իմաստն էլ են արտահայտում, ապա հարց է առաջ գալու տվյալ եզրերի եզակի ձևակերպման առնչությամբ, ուստի և դարձյալ հանգելու ենք «Հայոց Եկեղեցին» աշխատության մեջ տեղ գտած թնջուկին:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ արդի աստվածաբանության մեջ *դոգմա* եզրը բոլորի կողմից ընդունված լինելով՝ արդեն իսկ գրավում է իր պատշաճ տեղը, որ Հայաստանյայց Եկեղեցու ներկայացուցիչները էկումենիկ երկխոսությունների և կամ միջեկեղեցական բանակցությունների ընթացքում⁷ ազատ կերպով գործածում

⁶ Տե՛ս ՀԵ, էջ 7:

⁷ Բանակցություններ և երկխոսություններ, որոնք վարվում են իբրև կամոն օտար լեզուներով, լինի դա անգլերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն և կամ որևէ այլ օտար լեզվով:

են տվյալ եզրերը, ուստի առավել նպատակահարմար կլինի, որ այսօր մեր Եկեղեցու պաշտոնական դիրքորոշումն արտահայտենք այդ եզրի առնչությամբ: Անձնապես հակված ենք կարծելու, որ *դոգմա* բառի ընդունումը դրականորեն կանդրադառնա հայ աստվածաբանության վրա: Անշուշտ, դրա հետ մեկտեղ անհարժեշտ է հանգամանորեն ճշտել և քննել հայ հայրաբանական գրականության մեջ այս նյութի շուրջ արտահայտած մեր հայրերի բոլոր մտքերը: Այս առումով ստորև ներկայացված համառոտ պատմական ակնարկը հնարավորություն կտա պատկերացում կազմելու, թե *դոգմա* ասելով այսօր ի՞նչ է հասկացվում քրիստոնեական աշխարհում, և թե որոնք են կաթոլիկների, ուղղափառների և բողոքականների աստվածաբանական դիրքորոշումները, մույնություններն ու տարբերություններն այս կարևորագույն հարցի առնչությամբ:

Ա. ԴՈԳՄԱՅԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Առաջին իսկ քայլերից, այսինքն՝ դոգմայի սահմանումից իսկ արդեն առանցքային տարբերություններ են նկատվում տարբեր աստվածաբանական ավանդությունների բանաձևումների միջև:

Օրթոդոքս ավանդության համաձայն, դոգման քրիստոնեական կրոնի հայտնությամբ տրված՝ դրական, անառարկելի ճշմարտություն է, որը վերաբերում է կրոնի ներքին էությանը՝ հավատքի ոլորտին, այսինքն՝ հայեցողական բնույթի խնդիր է, որը, միևնույն ժամանակ, փրկագործական հավատքի անփոփոխ օրենքն է:

Կաթոլիկ աստվածաբանությունը դոգման սահմանում է հետևյալ կերպ. Դոգման Աստծուց հայտնված, Առաքյալների կողմից Սուրբ Գրքի և կամ ավանդության միջոցով փոխանցված ճշմարտություն է, որը վերաբերում է հավատքին (faith) և բարոյականությանը (moral) և որը Եկեղեցու կողմից մատուցվում է հավատացյալներին՝ ընդունվելու համար:

Հայ աստվածաբանությունն այն ձևակերպում է այսպես. Դոգման Սուրբ Գրքից քաղված եզրակացություն է՝ Եկեղեցու հեղինակությամբ զորացած ճշմարտություն, որը պատկանում է հավատքի և կրոնի ներքին էությանը և որը Եկեղեցու կողմից իսկ հռչակվել է իբրև համապարտադիր սկզբունք⁸:

Այսպիսով նկատելի է, որ հայ և օրթոդոքս աստվածաբանական ավանդությունները համակարծիք են դոգմայի՝ ուղղակիորեն հավատքին և կրոնի ներքին էությանը պատկանելու իրողությանը: Միևնույն կաթոլիկ աստվածաբանները, ինչպես հասկացանք վերոնշյալ բանաձևումից, դոգմայի ոլորտին են հարաբերում մահ

⁸ Բողոքական աստվածաբանությունը դոգման ձևակերպում է հետևյալ կերպ. Եկեղեցու դոգմաները քրիստոնեական հավատքի վարդապետություններն են՝ տրամաբանորեն բանաձևված և արտահայտված՝ գիտական և ջատագովական նպատակների համար:

բարոյականությանը վերաբերող հարցեր: Իրականության մեջ բարոյականությանը վերաբերող խնդիրները երբեք հանդես չեն եկել իբրև դավանաբանական աստվածաբանության ուսումնասիրության ոլորտում առարկա, այլ ուսումնասիրվել են բարոյական աստվածաբանության ոլորտում⁹: Անշուշտ, դոգմաներն ունեն իրենց բարոյական կողմը (*нравственное приложение догмата*), սակայն դրանք ոչ մի կերպ դոգմա համարել չի կարելի: Բարոյական աստվածաբանությունը, որպես այդպիսին, սերտ կապի մեջ է դավանաբանական աստվածաբանության հետ, քանզի քրիստոնեական բարոյականությունը հիմնվում և հետևեցվում է դոգմաներից, սակայն բարոյական աստվածաբանության ուսումնասիրման առարկան դոգման չէ: Ավելին, եթե դավանաբանական աստվածաբանությունը մեկնում է Աստծո, Նրա գործերի և աշխարհի հանդեպ ունեցած Իր հարաբերություններին վերաբերող տեսությունները, ապա բարոյական աստվածաբանությունն ավելի շատ ուսումնասիրում է քրիստոնյայի հարաբերություններն իր Արարչի, շրջապատող աշխարհի (ներառյալ մարդկանց և բնությունը) և ինքն իր նկատմամբ:

Բ. ԴՈԳՄԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՐԶԱՆՆԵՐԸ

Հունարեն *δόγμα* բառը ծագում է *δοκέω* բայից, որը նշանակում է «մտածել», «ենթադրել», «հավատալ»: Այն հստակորեն տարբերվում է իրեն հարազատ *δογξά* բառից, որը նշանակում է «լուր», «փառք», «համբավ», այսինքն՝ անկայուն, շարժական մի բան: Այսինքն՝ առաջինն արտահայտում է վերջնականապես հաստատված և որոշված մի բան, որը կրոնական հողի վրա դառնում է աներկբա հավատքի առարկա:

Հայերեն «դաւան» արմատն իր հերթին ազգակից է երբայերեն և ասորերեն «դին» բառին, որը նշանակում է «հավատք»:

Դոգմա բառի ընդհանուր պատմական ընթացքը բաժանվում է հիմնական չորս շրջանների.

1. ԱՆՏԻԿ ՓԻԼՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵՐԶԱՆ

Անտիկ ճարտասանության մեծագույն դեմքերից մեկի՝ Ցիցերոնի մոտ *dogma* էր կոչվում այն հանրաժանող տեսական ուսմունքը, որը փիլիսոփայության ասպարեզում անվիճարկելի ճշմարտության հեղինակություն էր վայելում. «*Sapientia neque de se ipsa dubitare debet, neque de suis decretis, quae philosophi vocant dogmata quo-*

⁹ Հայտնի է, որ ինչպես դոգմաներն են վերաբերում քրիստոնեական դավանանքին, այնպես էլ կանոններն ու օրենքները վերաբերում են քրիստոնեական բարոյագիտությանը:

rum nullum sine scelere prodi poterit»¹⁰: Հիմ հույն պատմիչ Քսենոֆոնտի լեզվամտածողության մեջ *դոզմա* բառով արտահայտվում են գլխավոր ուղղմական հրամանատարության այն կարգադրությունները, որոնք ենթակա էին անհապաղ և անառարկելի կատարման թե՛ սպայակույտի, և թե՛ պարզ զինվորական դասի կողմից¹¹: Հերոդիանես պատմիչի մոտ «դոզման» նշանակում է հոռմեական սենատի որոշում, որը համապարտադիր էր հոռմեական ողջ ժողովրդի համար¹²:

2. ՀԻՆԿՏԱԿԱՐԱՆՑԱՆ ԾՐՋԱՆ

Հինկտակարանյան շրջանում գերիշխում են *դոզմա* բառի իմաստային այն կիրառությունները, որոնք հատուկ էին անտիկ փիլիսոփայության շրջանին:

Այսպես, Յոթանասնից թարգմանության մեջ Դանիելի մարգարեությունում (Դան. Բ 13, Գ 10 և Զ 9), Եթերի գրքում (Գ 9) և Մակաբայեցիների Բ գրքում (Բ Մակ. Ժ 8, ԺԵ 36) ծօցա էին կոչվում արքայական այն հրամանները, որոնք ենթակա էին անհապաղ կատարման, ինչպես նաև պետական կամ մույն թագավորական օրենքները, որոնք պարտադիր էին պետության ամխտի բոլոր հպատակների համար:

3. ՆՈՐԿՏԱԿԱՐԱՆՑԱՆ ԾՐՋԱՆ

Նորկտակարանյան շրջանն իր հերթին բաժանվում է երկու փուլերի.

ա) Առաջին փուլում դեռևս տիրում է *դոզմա* բառի անտիկ փիլիսոփայական ընկալումը: Օրինակ՝ Ղուկաս Ավետարանիչը *դոզմա* է կոչում Օգոստոս կայսեր մարդահամարի հրամանը, որը պարտադիր էր բոլորի համար (Ղուկ. Բ 1): Պողոս Առաքյալը կողոսացիներին (Կող. Բ 14) և եփեսացիներին (Եփես. Բ 15) ուղղված մամակներում ծօցաւ բառով է կոչում արդեն Մովսեսի օրենքները:

բ) Երկրորդ փուլում առաջին անգամ է, որ Աստվածաշունչ Մատյանում *դոզմա* բառն օգտագործվում է քրիստոնեական վարդապետական ճշմարտության այժմյան իմաստով: Հետագայում հայրերը հիմնվեցին հենց այս վկայության վրա: Խոսքը հետևյալ վկայության մասին է. «Իբրեւ անցանէին ընդ քաղաքս, աւանդէին նոցա պահել զհրամանսն (ծօցաւ) պատուիրեալս յառաքելոցն եւ յերիցանցն, որք յերուսաղէմ» (Գործք ԺԶ 4): Անշուշտ պարզ է, որ խոսքն այստեղ սրանից մեկ գլուխ առաջ Գործքում նկարագրված Երուսաղեմում զումարված առաջին Առաքե-

¹⁰ Quest. acad. lib. IV. c. 9 (ed. Amstelæd.) 1724, T. II, p. 574.

¹¹ Ανεβασει, lib. III. cap. 3. n. 5. Lib. VI, cap. 6. n. 8.

¹² Hist. Herodian Lib. VII. cap. 10. n. 8.

լական ժողովի մասին է (Գլուխ ԺԵ), որտեղ առաքյալները հավաքվեցին և քննեցին բոլոր այն հարցերը, որոնք այս կամ այն կերպով երկբայության և տարակուսանքի առիթ էին տալիս: Եվ ահա ժողովից հետո, երբ խնդրո առարկա հարցերը ստանում են բոլորի կողմից հաստատված իրենց վերջնական տեսքը, դրանք դադարում են այլևս սոսկ օրակարգում քննված հարցեր լինելուց՝ վերածվելով դոգմաների: Այստեղից է, որ առաքյալները սփռվելով Պաղեստինից դուրս, անկախ իրենց գտնված աշխարհագրական տեղանքից և միջավայրից՝ ավետարանում էին միևնույն ճշմարտություններն ու մորադարձ քրիստոնյաներին ավանդում Աստծուց տրված և իրենց՝ առաքյալների կողմից հաստատված և պարզաբանված քրիստոնեական դոգմաները:

4. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՅՐԵՐԻ ԸՐԶԱՆ

Այս շրջանը ևս, մորկտակարանյան շրջանի նման, բաժանվում է երկու փուլերի.

ա) Առաջին փուլում որոշ եկեղեցական հայրերի հեղինակային աշխատություններում դեռևս նկատվում է *դոգմա* բառի հնավանդ գործածությունը: Օրինակ՝ Իսիդորոսն ու Օգոստինոսը Սոկրատեսին կոչում էին ատտիկական դոգմաների հիմնադիր (ὁ τῶν ἀττικῶν δόγματων νομοθέτης)¹³, իսկ Պլատոնի և ստոիկների ուսմունքը՝ դոգմաներ¹⁴:

բ) Երկրորդ փուլում վերջնականապես ձևավորվում է դոգմայի արդիական աստվածաբանական կաղապարը: Սուրբ Իգնատիոս Աստվածազգյացը դոգմային տալիս է ավետարանական վարդապետության¹⁵, իսկ Կղեմես Երուսաղեմացին՝ քրիստոնեական ճշմարտության¹⁶ ճշանակությունը: Սուրբ Գրիգոր Նազիանզացին *դոգմա* ասելով հասկանում է հավատքի կարևորագույն այն ճշմարտությունները, որոնք պարտադիր կերպով պետք է որ ընդունվեն հավատացյալների կողմից¹⁷: Բարսեղ Մեծը *դոգման* կորոչում է քարոզ բառի հակառակ իմաստով է օգտագործում՝ առաջինի տակ (դոգմա) հասկանալով քրիստոնեական վարդապետության խորին ըմբռնումը, իսկ երկրորդի տակ՝ ժողովրդական պարզ քարոզը: Նա ի մասնավորի *դոգմա* է համարում Քրիստոսի Անձի մասին ուսմունքը՝ այն աստվածաբանության դոգմա (τὸ δόγμα τῆς θεολογίας) կոչելով¹⁸: Գրիգոր Նյուսացին *դոգ-*

¹³ Epist. lib. I epist. 11. in Patr. curs. compl. graec. T. LXXVIII, col. 185.

¹⁴ Epist. lib. IV. epist. 91. Ibid. col. 1153 և Cont. Cels. lib. VIII. n. 59.

¹⁵ Ad Magnes. cap. 13.

¹⁶ Catech. IV. n. 2. in Patr. curs. compl. graec. T. XXXIII. col. 456.

¹⁷ Orat. 40. in sanct. baptism. n. 45. in Patr. curs. compl. graec. T. XXXVI col. 424.

¹⁸ Homil. VI in Hexamer. n. 2. in Patr. curs. compl. graec. T. XXIX. col. 120.

մա է կոչում Սուրբ Երրորդության վարդապետությունը (τό τῆς πίστεως δόγμα)¹⁹: Սուրբ Հովհան Ոսկեբերանը *դոգմա* ասելով հասկանում է քրիստոնեական վարդապետությունը²⁰, իսկ Վիկենտիոս Լիրիմացին այն ամբողջությամբ նույնացնում է եկեղեցական վարդապետության հետ (catholicum dogma, id est universalis ac vetusta fides)²¹:

Այսպիսով անփոփոխելի *դոգմա*-ի պատմական զարգացման վերոհիշյալ չորս շրջանները, ստանում ենք հետևյալ պատկերը.

ա) Դոգման անհակաճառելի աստվածային ճշմարտություն է՝ տրված Աստվածային Հայտնության միջոցով, որի պատճառով էլ այն կոչվում է.

Աստվածային (δόγματα Θεία)²²

Տերունական (Ενουδάξετε βεβαιωθῆναι ἐν τοῖς δόγμασιν τοῦ Κυρίου)²³

Ավետարանական (Δόγματα τῶν εὐαγγελίων)²⁴

Առաքելական (ἀποστολικά)²⁵

Այն կոչվում էին նաև՝

Աստծո դոգմաներ (δόγματα Θεοῦ)²⁶

Քրիստոսի դոգմաներ (Τὰ Ἰησοῦ Ξριστοῦ δόγματα)²⁷:

բ) Դոգման ճշմարտություն է, որը վերաբերում է կրոնի ներքին էությանը, այսինքն՝ տեսական կամ հայեցողական ուսմունքի ճշմարտություն է, որով տարբերվում է կյանքի օրենքներից կամ քրիստոնյայի պրակտիկ գործունեությունից:

գ) Աստվածային ծագում ունենալով՝ դոգման Եկեղեցու կողմից սահմանվող և բանաձևվող ճշմարտություն է, որի համար այն իբրև կանոն կոչվում է նաև՝

Եկեղեցու դոգմաներ (τά τῆς ἐκκλησίας δόγματα)²⁸, (Δόγματα ἐκκλησιαστικά)²⁹

Եկեղեցու խոսքեր (ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι)³⁰

¹⁹ Epist. V. ad Sebast. in Patr. curs. compl. grec. T. XLVI, col. 1032.

²⁰ In Cap. I Genes, homil. 11, n. 5 in Patr. curs. compl. grec. T. LIII, cl. 31.

²¹ Comonitor. prim. n. 18. in Patr. curs. compl. lat. T. L, col. 664.

²² Theodoret. Epist. ad Iohan. Antioch.

²³ Ignat. ad Ephes. § 13.

²⁴ Athanas. in Matth. serm. IX.

²⁵ Theodoret. Histor. Eccles. I, 2. 7.

²⁶ Orig. in Matth. T. XII. n. 23; Clem. Alex. Strom. III. 2; VI, 15.

²⁷ Ignat. ad Madnes. XIII; Mortyr. S. Iustin. n. IV; Basil. in Psalm XLIV, n. 4.

²⁸ Gregor. Nyss. contra Evnom. orat. XII. in tom. III, page. 815, Paris, 1638; Chrysost. homil. VI in epist. ad Philip.

²⁹ Cyril. Alex in Amos. II, 7; VI, 2; Chrysost. in Matth. XXI, 23.

³⁰ Orig. in Matth. T. XI, n. 17; T. XII, n. 23.

Եկեղեցու դոգմաներ (τα ἐκκλησιαστικά δόγματα)³¹, (ἐκκλησιαστικοί)³²

Եկեղեցապատկան դոգմաներ (οἱ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας)³³:

Գ. ԴՈԳՄԱՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐՆ ԸՍՏ ԻՐԵՆՑ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ

Օրթոդոքս աստվածաբանները դոգմաները բաժանում են հետևյալ չորս տեսակների.

ա) Ընդհանուր կամ հիմնական և մասնավոր.

Ընդհանուր և հիմնական են կոչվում այն դոգմաները, որոնք իրենց մեջ պարունակում են մեկից ավելի այլ դոգմաներ, կամ էլ առնվազն հիմք են ծառայում վերջիններին համար: Այս կարգի դոգմաներից են «Մասունք Հաւատոյ»-ները³⁴:

Մասնավոր են կոչվում այն դոգմաները, որոնք բխում կամ հիմնվում են ընդհանուր կամ հիմնական դոգմաների վրա:

բ) Անըմբռնելի կամ մաքուր (pura) և ըմբռնելի կամ խառը (mixtra).

Անըմբռնելի և մաքուր են կոչվում այն դոգմաները, որոնք հիմնվում են բացառապես Աստվածային Հայտնության վրա և անըմբռնելի են մեր բանականության համար:

³¹ Cyril. Alex. Comment in Amos, cap 2. in Patr curs. compl. graec. T. LXXI, col. 441; Vicent. Lir. Com-monit. I. n. 25. in Patr. curs. compl. latin. T.L, col. 673.

³² Greg. Nyss. contra Evnom. orat. II, in Opp. T. II, page 481 ed Morel.

³³ Origen. contra cels. V, 61.

³⁴ «Մասունք Հաւատոյ»-ներն իրենցից ներկայացնում են քրիստոնեական հավատքին վերաբերող կարևորագույն մասերը, որոնք նաև կոչվում են հոդվածներ: «Մասունք Հաւատոյ»-ների ստույգ թիվն էլ տատանողական է. Եկեղեցիների մի մասն ընդունում է 12 թիվը, մյուս մասը՝ 10 թիվը, իսկ մի մասն էլ՝ 8 թիվը: Այսպես. Կաթոլիկ Եկեղեցին հավատո մասեր է համարում Առաքելական Հանգանակի բոլոր 12 հոդվածները, իսկ մեր Եկեղեցին՝ հետևյալները.

ա. Աստծո գոյությունը

բ. Աստվածային կատարելությունները

գ. Աստվածային Անձերի Երրորդությունը

դ. Արարչագործությունը

ե. Նախախնամությունը

զ. Աստվածորդու մարդեղությունը

է. Քրիստոսի Եկեղեցին և ճրա խորհուրդները

ը. Օմորհաբաշխությունը

թ. Մեռելների հարությունը

ժ. Վերջին դատաստանը:

Ինչպես կարելի է նկատել, սրանցից յուրաքանչյուրը կարող է պարունակել և պարունակում է այլ դոգմաներ:

Ըմբռնելի և խառն են կոչվում այն դոգմաները, որոնք հիմնվում են ոչ միայն Աստվածային Հայտնության, այլև մեր բանականության վրա, որով և ըմբռնելի են դառնում մեր մտածողության համար:

գ) Բացահայտված (explicita) և չբացահայտված (implicita).

Բացահայտված են կոչվում այն դոգմաները, որոնք թե՛ Աստվածային Հայտնության, և թե՛ Եկեղեցու կողմից մանրամասնորեն բացահայտվում, հստակեցվում և մեկնաբանվում են: Այսպիսի դոգմա է, օրինակ, Սուրբ Երրորդության դոգման:

Չբացահայտված են կոչվում այն դոգմաները, որոնք մանրամասնորեն հայտնված և կամ բացահայտված չեն Աստվածային Հայտնության և Եկեղեցու կողմից: Այսպիսի դոգմաներից է չար հրեշտակների անկման դոգման, քանզի գիտենք, որ Աստծուց հեռացած և երես թեքած, հետևաբար մաս չարացած հրեշտակներն ընկել են երկնքից, սակայն անկմանը մախորդող և հետագա մանրամասները մեզ հայտնի չեն:

դ) Ընդհանուր կամ հատուկ և տարբերակիչ

Ընդհանուր են բոլոր այն դոգմաները, որոնք հատուկ են բոլոր քրիստոնեական Եկեղեցիների համար, տարբերակիչ են այն դոգմաները, որոնք հատուկ են միմիայն օրթոդոքս Եկեղեցու համար:

Կաթոլիկ աստվածաբանները, մախքան բուն դոգմայի բաժանումը, ըստ տեսակների առանձնացնում են հայտնված ճշմարտությունները, որոնք իրենց հերթին կա՛մ պոստենցիալ դոգմա են, կա՛մ էլ որպես հիմք են ծառայում դոգմաների համար, որով հայտնված ճշմարտությունները լինում են հետևյալ տեսակների.

Ա. Ձևական (formal) և բացահայտ (explicit) հայտնված ճշմարտություններ.

Ձևական բացահայտված է կոչվում այն ճշմարտությունը, որի ճշմարտացիությունը խոսողն իր խոսքի հեղինակությամբ է ցանկանում հաստատել: Իսկ Հայտնությունը ձևական ու բացահայտ է համարվում, երբ արտահայտված է լինում հստակ եզրերով: Այս կարգի դոգմաներ են «Առաքելական Հանգանակի» հոդվածները, որոնք պաշտոնապես հայտնվել և մեկնաբանվել են Եկեղեցու կողմից³⁵:

³⁵ Այստեղ հստակ կերպով նկատվում է կաթոլիկ աստվածաբանների կողմից Ռուֆինոս պատմիչի՝ հոռոմեական հանգույն «Առաքելական Հանգանակ» անվան տակ հայտնի հավատոյ դավանության վերաբերյալ պահպանված հիշատակությունը արդարացնելու միտումը, թե իբրև «Առաքելական Հանգանակը» իր այժմեական տեսքով հայտնվել է Աստծու կողմից և ձևակերպվել Եկեղեցու, այն է՝ առաքելական դասի կողմից: Ամբուշտ, Ռուֆինոսի այս միտքն արտառոց ոչինչ չէր հարուցի, եթե հատուկ կերպով չչեղարկե, որ հոռոմեական Հավատո Հանգանակն էր ընկած առաքյալների կողմից ղեկավարվող Եկեղեցու հիմքում, որով և մեկ անգամ ևս շեշտվում էր Հոռոմեական Եկեղեցու առաջնությունն ու գերակայությունը:

Բ. Զևական (formal), բայց ոչ բացահայտորեն (implicit) հայտնված ճշմարտություններ.

Ճշմարտությունը ձևական, բայց ոչ բացահայտորեն հայտնված է կոչվում, երբ իր արտահայտման լեզուն անորոշ է, հետևաբար և անհրաժեշտ է լինում կիրառել

Իսկ Ռուֆինուսի, որն, ի դեպ, հռոմեացի պատմիչ է, հաղորդած տեղեկությունը հետևյալն էր. Երուսաղեմում գումարված առաքին Առաքելական ժողովի վերջում առաքյալները, մախքան բաժանվելը, բանավոր կերպով կազմում են, այսպես կոչված, «Առաքելական Հանգանակը»: Այն միտումնավոր կերպով գրի չի առնվում, որպեսզի հետագայում չխեղաթյուրվի քրիստոնեության հակառակորդների կողմից, այլ սերմոն-սերմոն փոխանցվի բանավոր ճանապարհով: «Առաքելական Հանգանակը» հիմնականում գործածվում էր մկրտության և այլ ծիսակատարությունների ժամանակ, որտեղ պահանջվում էր հավատո դավանության խոստովանությունը, ինչպես մահ այն պարագաներում, երբ ցանկանում էին ճշտել որևիցե մեկի հավատքի ուղղափառ ընթացքը:

Այսպիսին է «Առաքելական Հանգանակն» իր այսօրվա տեսքով.

Grędo in Deum patrem omnipotentem;
et in Christum Iesum filium eius unicum,
dominum nostrum,
qui natus est de Spiritu sancto et Maria virgine,
qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus,
tertia die resurrexit,
a mortuis,
ascendit in caelos,
sedet ad dexteram patris,
unde venturus est indicare
vivos et mortuos;
et in Spiritum sanctum,
sanctam ecclesiam,
remissionem peccatorum,
carnis resurrectionem.

I believe in God the Father almighty;
and in Christ Jesus His only Son, our Lord,
Who was born from the Holy Spirit and the
Virgin Mary,
Who under Pontius Pilate was crucified and
buried,
on the third day rose again from the dead,
ascended to heaven,
sits at the right hand of the Father,
whence He will come to judge the
living and dead;
and in the Holy Spirit,
the holy Church,
the remission of sins,
the resurrection of the flesh.

Բնագրերը քաղված են J.N.D.Kelly-ի «EARLY CHRISTIAN CREEDS» գրքից, second edition, London, 1960, page 102.

Այս աշխատության սահմաններում մենք չենք ցանկանում հատուկ կերպով կանգ առնել Ռուֆինուսի վերոհիշյալ պատմական վկայության վրա, ասենք միայն, որ պատմիչի՝ Առաքելական ժողովի մասին հաղորդած մամրամասները մասամբ համապատասխանում են ճշմարտությանն այն առումով, որ ժողովում իրոք քննարկվել են մի շարք հարցեր: Սակայն մի բան պարզ է, որ եթե ժողովական քննարկումների արդյունքում մույնիսկ ընդունել է ինչ-որ մի բան, ապա վստահաբար դա «Առաքելական Հանգանակը» չի կարող լինել:

Բացի այդ, հաշվի առնելով 2-րդ և 3-րդ դարերի Եկեղեցու հայրերի լուրջությունը, քանի որ վերջիններիս ընդհանրապես ծանոթ չեն եղել այս Հանգանակին և հանգանակաբանության ու դավանաբանական աստվածաբանությամբ զբաղվող հեղինակների հիմնավոր և պատճառաբանված կարծիքները, ակնհայտ է, որ Ռուֆինուսի տեղեկությունները պարզապես չեն համապատասխանում ճշմարտությանը:

մեկնաբանման հատուկ կանոններ՝ հայտնության մեջ առկա ճշմարտությունը բացահայտելու համար:

Աստծո կողմից ձևական, բայց ոչ բացահայտորեն հայտնված ճշմարտությունները, այսպես ասած, այն դոգմաներն են, որոնք բանաձևվել են Եկեղեցու կողմից, ինչպես, օրինակ, Պապի անսխալականության, Ամարատ հղության և այլ մյուս կարգի դոգմաները:

Գ. Միայն տեսականորեն (virtually) հայտնված ճշմարտություններ.

Միայն տեսականորեն հայտնված են կոչվում այն ճշմարտությունները, որոնք չեն հաստատվում խոսողի խոսքերով, սակայն մրանց ճշմարիտ լինելը հետևում և եզրակացվում է պաշտոնապես հայտնված մեկ այլ ճշմարտությունից:

Այս կարգի ճշմարտությունների վերաբերյալ կաթոլիկ աստվածաբանները տարբեր կարծիքներ ունեն.

ա) Ոմանք գտնում են, որ տեսականորեն հայտնված ճշմարտությունները պատկանում են հավատքի մասերին (հավատքի մասեր այստեղ լայն իմաստով է ասված), որոնք սահմանվում են Եկեղեցու կողմից և դոգմա են դառնում:

բ) Հստ ոմանց, դրանք, մախքան իրենց պաշտոնական սահմանումը, չեն պատկանում հավատքի մասերին և դոգմա են դառնում միմիայն Եկեղեցու կողմից սահմանվելուց հետո:

գ) Ուրիշներն էլ գտնում են, որ դրանք ո՛չ պատկանում են հավատքի մասերին, ո՛չ էլ դոգմա են դառնում սահմանվելուց հետո, սակայն դրանք կարող են կոչվել եկեղեցական դոգմաներ (ecclesiastical dogmas):

Հայտնված ճշմարտությունների մախնական այս բաժանումները կատարելով՝ հոռոմեադավան աստվածաբանները բուն դոգման բաժանում են հետևյալ տեսակների.

ա) Ընդհանուր (General) և հատուկ (Special).

Ընդհանուր են կոչվում այն դոգմաները, որոնք սկիզբ են առնում Աստվածային Հայտնությունից և առաքյալների միջոցով փոխանցվում ողջ մարդկությանը:

Հատուկ են կոչվում այն դոգմաները, որոնք անհատական հայտնության արդյունք են: Սրանք, բառի բուն իմաստով, դոգմաներ չեն, քանզի ո՛չ փոխանցվել են առաքյալներից, ո՛չ էլ բանաձևվել են Եկեղեցու կողմից, հետևաբար և պարտադիր չեն հավատացյալների ընդունման համար:

բ) Աստվածային (Divine or material) և Կաթոլիկ (Catholic or formal).

Աստվածային են կոչվում այն դոգմաները, որոնց վերացարկումն արվում է Եկեղեցու կողմից մախապես արված իրենց սահմանումից, այսինքն՝ երբ դրանք հրատակ կերպով համարվում են հայտնված:

Կաթոլիկ են կոչվում այն դոգմաները, որոնք համարվում են և՛ Աստծուց հայտնված, և՛ Եկեղեցու կողմից բանաձևված:

գ) Մաքուր (pure) և խառը (mixed).

Մաքուր են կոչվում այն դոգմաները, որոնք հասկացվում են միմիայն Աստվածային Հայտնության շնորհիվ: Այս կարգի դոգմաներից է Սուրբ Երրորդության, Մարդեղացման և այլ դոգմաներ:

Խառն են կոչվում այն դոգմաները, որոնք կարող են հասկացվել մաս մարդկային բանականությամբ, ինչպես օրինակ՝ Աստծո գոյության և ստորոգելիների դոգմաները:

դ) Հանգանակային (symbolic) և ոչ-հանգանակային (non-symbolic).

Հանգանակային են կոչվում այն դոգմաները, որոնք պարունակվում են Եկեղեցու կողմից պաշտոնապես ընդունված Հավատո Հանգանակներում: Մնացյալ բոլոր դոգմաները, որոնք Հանգանակներից դուրս են, ոչ-հանգանակային են կոչվում:

ե) Եվ, վերջապես, դոգմաները զանազանվում են ըստ իրենց անհրաժեշտության տարբեր աստիճանների:

1) Այսպես. կան դոգմաներ, որոնց հանդեպ հավատքը պարտադիր է փրկվելու համար.

2) Կան դոգմաներ, որոնց հավատալը պայմանավորված է Աստվածային հրահանգով.

3) Կան որոշ դոգմաներ, որոնք պետք է բացահայտորեն իմացվեն և դավանվեն.

4) Եվ կան դոգմաներ, որոնց մկատմամբ պարզ հավատքն արդեն իսկ բավարար է:

* * *

Ամփոփելով մեր հոդվածը անհրաժեշտ ենք գտնում մեզ, որ՝

ա. Մեր Եկեղեցին կարիք ունի հստակ և ճշգրիտ մոտեցման՝ դոգմայի մասն կառուրագույն եզրի առնչությամբ, և մեր կարծիքով՝ դոգմա եզրի որդեգրումը դրականորեն կանդրադառնա հայ աստվածաբանության վրա:

բ. Մենք հույս ունենք, որ այս համառոտ ակնարկը աստվածաբանությամբ զբաղվող մասնագետների ուշադրությունը կհրավիրի հիշյալ խնդրի վրա: Այն մաս կարող է ծառայել իբրև նախահիմք առավել հիմնավոր ուսումնասիրության համար, որի մեջ պարտադիր կերպով վերլուծության ենթարկված կլինեն հայ հայրաբանական գրականության մեջ առկա բոլոր այն վկայությունները, որոնք այսպես կամ այնպես առնչվում են այս խնդրի հետ, ինչպես մաս, ելնելով առկա նյութի ընձեռած հնարավորությունից, տրված կլինեն դոգմայի համապատասխան բաժանումներն ու դասակարգումները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Հայոց եկեղեցին», Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, Կոստանդնուպոլիս, 1911 թ.:
2. «Համաարարաւ Հիմ և Նոր Կտակարանաց», Թադէոս վրդ. Աստուածատրեան, Յեռուաշէմ, 1895 թ.:
3. «Энциклопедический словарь», Брокгауз и Ефпоть, С.-Петербург, 1893, том XX.
4. «История догматов», Адольф Гарнак, С.-Петербург, 1890, том VI.
5. «Философский словарь», Москва, 1986.
6. «Опыт Православнаго Догматическаго Богославия», Архимандрит Сильвестр, Киев, 1884.
7. «Православное Догматическое Богословие», Архимандрит Макарий, С.-Петербург, 1850.
8. «Systematic Theology», Wolfhart Pannenberg, USA, 1991.
9. «A short history of Christian Doctrine», Bernhard Lohse, translated by F. Ernest Stocfler, Philadelphia, 1966.
10. «The Christian Tradition, a history of the development of dogma», Jaroslav Pelikan, Chicago, 1971-1989.
11. «An essay on the development of Christian Doctrine», John Henry Newman, Harmondsworth: Pengine Books, 1974.
12. «Handbook of Catholic Theology», Edited by Wolfgang Beinert & Francis Schussler Fio-renza, Crossroad. New York, 1995.
13. «A Patristic Greek Lexicon», G.W.H. Lampe, Oxford, 1961.
14. «A Concordance to the Septuagint», Edwin Hatch & Henry A. Redpath, Craz-Austria, 1954.
15. «The Church of Armenia», Malachia Ormanian, translated from the French edition by G. Marcar Gregory, edited by the righth rev. Terenig Poladian S.T.M., Ph.D., London, 1955.
16. «Early Christian Creeds», J.N.D. Kelly second edition, London, 1960.
17. «L'Église Arménienne», Malachia Ormanian, Deuxième Édition, Antélias-Liban, 1954.

